

Østerdalsluva

– ein levande tradisjon

I Reisedagbok fra Norge 1799 skriver Thomas Robert Malthus: "På Røros la vi merke til en slags jockeyluer med firkantet skygge og laget i klede. Dette hodeplagg har mer eller mindre slått igjennem overalt i dalen, men er ikke så almindelig som de røde luer".

Denne luetypen vil nok mange forbinde med Østerdalen – og riktig nok! Den mørke luva med den særmerkte skyggen er nærmast eit varemerke for dei østlege deler av Sør-Norge. Lua er i dag i bruk i heile dalføret, og mer til. Men ingen skulle vel tru at ho har ei trehundre år lang historie å fortelje.

Frå Rendalen. Akvarell av Andreas Bloch (MINØ.18282)

Nemninger

Østerdalslue er det uttrykket folk utanfrå bruker på dette særmerkte hodeplagget, med låg pull og trekanta skygge. *Skjoldluve* er og ei nemning som mange bruker. Skyggen er forma som eit våpenskjold med to og tre spisser, derav denne nemninga. Tidlegare brukte nok folk i distriktet eit meir naturleg namn på luva, og kalt den "snøpluve" og "snepluve".

I eldre skiftmateriale kjem ein borti nemningar som *sniphue* og *smekklue*. Desse er skreve på dansk/norsk, og er ofte tilnærma den lokale nemninga i mangel på eit standard uttrykk.

Skifter

Skifter, eller buopptegningar etter ein persons bortgang fortel oss om den avdødes eigedeler. I skifte frå Røsten, Tynset, etter Ingebrigt Mortensson f. 1733, nedteikna i 1775, kan me lese:

En blaa Snipp Lue 0 - 0 - 8.

Verdien var altså 8 skilling. Dei andre plagga han etterlet seg var fleire vester, av bukkeskinn, ein grå og ein kvit i vendmål, samt ein blå av stemmet (tjukt kypertvove klede), ei lerrets skjorte, bukser av skinn, reinskinn og vendmål. Vidare hadde han ei liv-jol (belte), fangskinn (skinnforkle), bever-skinns-lue, både blåe og gamle hansker, samt gråe vanter. Han hadde snøsokker både av kalvskinn og vendmål, sko med spenner og eit par nye hussko.

Hans Olsson Vangen i Fådalen f. 1754, går bort i 1783. I skiftet etter han nemnes: *1 blå og grå snipp-lue*.

Elles åtte han følgende kleplagg: 1 blå klædesvest med raudt multums fôr og kvite metallknapper, 1 par gule

bukkskinnsbukser, 1 raud ullklædes reisekofte, og mer.

Etter kjøpmann Knut Fredrik Smith på Nilsbakken i Alvdal i 1836/37, er ikkje hodeplagget spesifisert, der står det: *En Lue 0 - 1 - 6.*

Verdien er ein ort og seks skilling. Av andre eigedeler hadde han ein mudd og eit gangskind verdsett til ein ort og tolv skilling, vidare nemmast ei peltstrøye, to gråe og to blå trøyer av klede, to blåe bukser av klede, samt to par gråe. Han hadde i alt åtte vester og ei blå trøye som er mindre verd, og i tillegg eit skjerf som truleg må vera av silke da dette er verdsett til 2 ort, like mye som ei bukse i klede (kjøptøy).

*Tyldaling med sin Pige.
Akvarell av J.F.L. Dreier (MINØ.10601)*

Chr. Tønnsberg: *Dragter fra Tønset*.
Akwarell av Eckersberg (MNIØ.10605)

Akwareller på 17 og 1800-talet

Dei eldste avbildingane som fins av denne "smekkhue" er nettopp frå slutten av 1700-talet. J.F.L. Dreier f. 1775 – 1833, var på reise gjennom Østerdalen i slutten av 1790-åra og teikna folk i si naturlege kleddrakt. "Folldøler", "Bonde fra Folldals Kobberverk" og "Tyldaling med sin Pige" er alle akwareller der mannfolka har denne særmerkte smekklua. Fargebruken er lys og lett. Lua kan både vera einsfarga, men og ha ulik farge på på pull og snipp.

I Chr. Tønnsberg si utgjeving i 1852, har Eckersberg laga akwarellen "Dragter fra Tønset". Her er lua einsfarga i blå.

Ein kjenner og til A. Tiedemand si blyantteikning frå Atnosen i 1863, av Nils Halvorsen fødd 1802 og død i 1869.

Mannen røyker pipe, med skjoldlua som sitt både naturleg og godt på hodet. Farga er det uråd å anslå.

Luva og kleddrakta

Utifrå Dreier sine akwareller frå slutten av 1700-talet, ser ein denne luetypen i hop med kleddrakt som er svært tidsmessig påverka av rokkokko-moten (1750-1780/90), mannfolk i tettsittande, side trøyer og frakker, med belte rundt livet, og i knebukser. På 1700-talet var kleddraktene svært fagrrike. Blått og kvitt var motefarger i rokkokko-perioden.

Starten av 1800-talet var prega av empir-moten (1800-1820/30), med høg halskrave, stutte vester og trøyer, og langbukser med høg livline. Hit til vårt distrikt kom empiren noe seinare enn i landet for øvrig. Det heile glir så over i biedermaier-perioden som i Europa strekker seg frå 1820 – 1840. Den råder her i landet til i 1850-åra. Etterfølgeren er nyrokko (1840/50 – 1870/80) der vestene får sjalskrage, trøyene blir sidare og ser meir ut som ein bounjour ("motefrakk").

Omkring 1880 og utover gjer "bymoten" sitt inntog i kleddrakta i Nord-Østerdalen. Folkedrakta går ut av bruk, både kvinner og menn får ei meir standardisert motedrakt. Det typiske motetrekke for mannfolk blir dressen, med trøye og bukse i same farge. Dei tradisjonelle kvinneklea går ut, og inn kjem kjolemoten, ein todelt sid kjole med bluse og skjørt i same farge. Men den nye moten til tross, skjoldlua overlever og blir framleis brukt i hop med den "moderne" kleddrakta.

Bevarte luer

Som ein dokumentasjon av skjoldluer på 1800-talet fins det 3 luer i magasinet ved Nordøsterdalsmuseet. Desse blir her presentert enkeltvis:

TY 150

Frå Storeggen, Tynset

Farge: Svart

Stoff: Ulstoff, fin klede i lerretsbinding.

Fór: Linstoff, grovt, lerretsbinding.

Mønster: Samansydd av 6 avrunda trekanter som møtes midt på hodet. Foret har same fasong. Skygge foran

Mål: Høgde: 14 cm. Bredde snipp: 19,5 cm. Vidde rundt hode: 56,5 cm

Utforming: Lua er håndsydd, med lys lintråd. Lueskyggen har synlege stikningar med lintråd.

Tilstand: Utsatt for målingssøl i raudt og kvitt.

Lue frå Storeggen, Tynset. (TY.00150. 3190)

TY 152

Frå Storeggen, Tynset

Farge: Brun

Stoff: Ulltøy, entrenning, heimevove.

Fór: Linstoff, i kypert - battaviabinding.

Mønster: Sydd saman av 6 avrunda tre-

kanter, fóret likedan. Skygge foran.

Mål: Høgde: 15 cm

Bredde snipp: 19,4 cm

Vidde rundt hode: 58 cm

Utforming: Håndsydd med lys lintråd.

Skygge foran med synlege stikningar sydd med lintråd.

Lue frå Storeggen, Tynset. (TY.00152. 3181)

TY 2055

Lue frå Aaen, Tynset, år 1873.

Farge: Svart.

Stoff: Ulltøy, klede, ein tett og tunn kvalitet. Gjort blank med voks eller skosmurning

Fór: Lin

Mønster: Sydd saman av 6 avrunda trekanter mot eit senter midt på hode. Fóret derimot, er sett saman av 4 trekanter. Ein skygge med tre avrunda spisser er påsydd foran.

Mål: Høgde: 15 cm

Bredde snipp: 18,5 cm

Vidde rundt hode: 59,5 cm

Utforming: Håndsydd av lys lintråd.

Tilstand: Lua er godt brukt, og synleg reparert.

Opprinnelse: Dette er konfirmasjonslua til Helge Johnsen Aen f 1858, som vart konfirmert i Tynset kirke 28. september 1873.

Lue frå Aen, Tynset. (TY.02055. 3216)

Dei tre skjoldluene ved Nordøsterdalsmuseet er sydd av mørke ullstoff, både av kjøpt og heimevove tøy. Alle er fôra med lin. Til fôr vart det nytta tøy som var avlegs, ikkje i bruk lengre, rester eller omsaum av gamle plagg. Fargevalget på lua har i høgste grad med moten å gjera. På 1800-talet er motebildet mørkt. Heile kledrakter er sydd i mørke fargar, mørk blå, mørk grønn, koksgrå, brunt og svart.

Snittet på pullen og snippen er stort sett det same, berre med små variasjonar.

Alle dei bevarte luene er hånnsydd, med lys lintråd.

Gjenstandene gjev uttrykk for å ha vore i aktivt bruk!

Handverkar

Dei gamle luene vart laga av skreddarar som sydde dei andre plagg. Desse tre luene er sydd i ein lettere ullkvalitet, to i tunn klede, og ei av heimevove verken, entrenningstøy.

Luetypen

Skjoldluva har sitt utspring frå kollelua. Fasongen er den same, og består av 4 til 6 avrunda trekantar som møtast i eit senter midt på hode. I tillegg har skjoldluva skygge foran, temmeleg særskild utforma, med to eller tre spisser, som på eit våpenskjold, – derifrå kjem nemninga skjoldlue. Det er denne utforminga som særpreger lua, og "plaserer" den geografisk.

Skriftlege kjelder

Kven omtaler denne lua?

I eldre omtaler av denne lua, seies det at snipluer brukes parallelt med toppluer, og at snipluer blir brukt sommerstid, medan toppluer er vinterplagg.

Chr. Tønsberg ga i 1852 ut praktverket "Norske nationaldragter", akvareller med omtale. Eit av bildene er "Dragter fra Tønset". Tre personer framstilles her ikledd stedege drakter frå perioden 1820 – 50. I følge omtala er dette ei kone, hennar unge, nykonfirmerte dotter og ein ung mann som møtes på veggen, og stopper for å slå av ein prat. Ein er her spesielt interessert i hodeplagget som den unge karen ha på – ei skjoldlue, i blått. I omtala til akvarellen, som truelg er skreve av Nicolai Ramm Østgaard, blir lokalsamfunnet grundig presentert, både næringsliv og levesett, samt kledrakt. Når det gjeld dei mannlige hodeplagg forklarer han det slik: "Hovedbeklædningen bestaar af en ulden, strikket Hue (Bundingslue), graa eller blaa med rød Brem, forresten er til daglig Brug om Sommeren de saakaldte Smekluer (kalotformede Huer med bred Skygge) mest almindelig."

Jakob B. Bull

I sitt forfatterskap tek Jakob Breda Bull for seg skikkelser fra Rendalen. Bøkene *Fonnaasfolket* i 1902, *Eventyr og historier* i 1904 og 1906 er illustrerte av kunstneren Andreas Bloch (1860 – 1917). A. Bloch ansees for å vera ein naturalistisk illustratør, som fremstiller norsk natur og kledrakter på ein truverdig måte. Han teikner skogskaren og fløtaren i arbeidsklede med skjoldlue på hode, likeins framstår staute rendøler med skjoldlufa som hodeplagg i meir høgtidlege anledningar. Omgivelsene er dei riktige, elva flomstor i kraftig straum, skogen som omgjer bjørnejegeren og tunet med barfrøstua i bakgrunn. Desse bilda vart og nytta da han ga ut bygdeboka ”*Rendalen, dens historie og bebyggelse 1 og 2*” i 1919.

Fra Rendalen, akvarell av Andreas Bloch
(MINØ.18284)

Ny produksjon

Jakob Breda Bull tok i 1912 kontakt med pelsmakar O. Pedersen i Elverum for å få sette skjoldlufa i produksjon. Med noen forbedringer, med ein litt djupare pull og ørlapper, vart skjoldlua eit godt vinterplagg. Dette førte til at lua har fått eit lengre liv og ein aktiv bruk. Den karakteristiske skyggen, skjoldet, blir sydd saman av 8 lag stoff, med tette stikningar. Føret har alltid vore, og er eit smårutete raudt og kvitt bomullstoff.

I dag er skjoldluser som er produsert ved O. Pedersen i Elverum, mogleg å få kjøpt på forretningar i distriktet.

”I våre dager”

J. B. Bull omtaler i 1919 lua på denne måten – ”og som *Hodeplagg ved Siden av Toppluen opptræder Skjoldlufen som senere blir Rendalens originale Mannslue like ned til vore Dage*”.

Når J. B. Bull skeiv dette i 1919, kan me legge på enda 90 år og fortel at lua framleis er i bruk. Produsenten er den same som i 1912. Lua blir i dag brukt attåt vår moderne kledrakt, og er i tillegg hodeplagget til østerdals mannsbunad. Tradisjon og mote går hånd i hånd.

Sluttord

Få har vel tenkt over den lange historia som luva har gjennomlevd, og dei mange draktperiodane denne luva har vore knytt til. Frå dei eldste kjeldene på 1700-talet med fargerike skjoldluser, gjennom 1800-talets mørke periode og fram til i dag. Med den elegante skjold-

luva attåt jaktjakke og olabukse, har me verkeleg med ein ubroten draktradi-sjon å gjere.

Kjelder

Jakob Breda Bull: *Rendalen. Dens histo-rie og bebyggelse 1 og 2*. 1919.

Ivar A. Streitlien: *Tynset bygdebok 1 og 2*. Norske bygder. *Glåmdal*. Norsk Folke-museum, 1943

Chr. Tønsberg: *Norske Nationaldragter*. 1852.

Thomas Robert Malthus: *Reisedagbok fra Norge 1799*. Oslo 2005

H. R. B. Nesset: *Klesskikker*. I Tynset Bygdebok 5:

Bunad- og folkedraktrådet: *Rapport frå hovudbunadseminaret*. 1992

Norsk kunstnerleksikon

Østlendingen 1. april 1981

Østlendingen 1989

Østlendingen 17. juni 1987:

Arne Flygind: *Østerdalslua 75 år*.

Arkivalia på nett:

Ministialbok for Tynset 1860 – 1879.

Helga Reidun Bergebakken Nesset
Nordøsterdalsmuseet

2500 Tynset

helga.reidun.nesset@

nordosterdalsmuseet.no

Brede Bakken fører båten på Tufsinga. 1983. (7373)